

TÜRK SU MİMARİSİ KİTÂBELERİNDE HAT ESTETİĞİ

Yrd.Doç.Dr. Fatih ÖZKAFA
Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

ÖZET

Türk Medeniyeti, köprü, bent, çeşme, sebil, selsebil gibi su yapıları bakımından oldukça zengin bir medeniyettir. Tarih boyunca yöneticileri ve varlıklı kimse-leri su hayrı yapmaya sevk eden sebep, İslâm'ın bu gibi hayırları teşvik etmiş ol-masıdır. Bu yapılardaki kitâbeler ise hat sanatının gelişimine ışık tutacak mahi-yette olan estetik örneklerdir. Kitâbelerde, bânî ismi, inşâ tarihi gibi bilgilerden başka, suyla ilgili âyet ve hadîslere sıkça rastlamak mümkündür. Köprü, bent, çeşme, sebil gibi yapıların üzerindeki kitabelerin hat sanatı bakımından en kayda değer olanları İstanbul'da yer almaktadır. Çünkü tarihî eser yönüyle de çok zen-gin olan İstanbul geçmişten günümüze bu sanatın merkezi olmuş ve en iyi hat-tatlar burada yetişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köprü, Çeşme, Sebil, Kitâbe, Hat Sanatı.

ABSTRACT

Calligraphic Esthetics on the Turkish Architectural Water Buildings Inscriptions

Turkish civilization is very rich civilization in terms of bridges, barrages, fountains and sebils. Most of administrators and rich men were directed to construct water-related architecture Works since Islam encourages and recommends water-related benefactions by verses and other religious sources. The inscriptions on this architectural works were exhibiting the historical and esthetic development of the Islamic calligraphy arts. These inscriptions contain the builder's name, date, artist's name etc. Many inscriptions of bridges, barrages, fountains and sebils that are important in point of Islamic calligraphic evolution exist in Istanbul since Istanbul was the centre of Islamic calligraphy art and the best calligraphers were brought up in this centre.

Key Words: Bridge, Fountain, Sebil, Inscription, Islamic Calligraphy Art.

GİRİŞ

Mimari ve tezyînî sanatların mütenâsip bir biçimde kaynaşmasına tarih bo-yunca ihtimâm gösterildiği Türk-İslâm abidelerinin en erken örneklerinde bile, kültürel zenginliğin ve estetik hassasiyetin hangi boyutlara ulaşacağına dair ipuçları bulmak mümkündür. Türk su mimarisinin belli başlı örneklerinden olan köprü, bent, çeşme, sebil, selsebil, hamam gibi yapılar da bu hassasiyetlerin ma'kes bulunduğu eserlerdendir. Bu yapılar üzerinde yer alan her bir kitâbe, yapı-nın mahiyetine ışık tutan bir nevi kimlik olmanın ötesinde, mimari âhenge ilâve estetik boyutlar da kazandırmıştır. Hat sanatının önemli örneklerini sergileyen

sözkonusu kitâbeler için, zor fark edilen yerler değil, yazının Türk ve İslâm tarihindeki müstesnâ yerine atfen, yapıların en gözalıcı yerleri tahsis edilmiştir.

İnşa, tecdit veya tamir kitâbelerinin haricindeki kitâbelerde çoğunlukla mimari yapının işlevi ile anlam bakımından bağlantılı ibâreler tercih edilmiştir. Meselâ; çeşmelere su ile ilgili âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf ya da beyitler yazılmıştır. Dolayısıyla, hat sanatında gelenek haline gelen mekân-anlam ilişkisine dikkat edilmiştir. Su yapılarındaki kitâbeler, hat sanatının estetik tekâmül serüvenine de ışık tutacak mahiyettedir. Sadece su yapılarındaki kitâbeler tarih sırasına göre incelenirse bile, yazının hangi seviyeden hangi estetik kıvama geldiğini anlamak mümkündür.

Bu çalışmada, başlıca Türk su mimarisi eserleri esas alınmış ve hattatı meşhur olan kitâbelerle, hattatı belli olmasa bile yazı sanatının estetik gelişimi bakımından incelenmeye değer kitâbelere özellikle temas edilmiştir. Bununla birlikte, dönemlerinin yazı seviyesini büyük ölçüde yansıtan kitâbeler de sıralanmıştır. Yazı henüz gelişmemiş olduğu için Selçuklu dönemine ait eserlerin sadece çok önemlilerinden bahsedilmiş, ağırlıklı olarak Osmanlı dönemi eserleri incelenmiştir. Ayrıca, İstanbul dışındaki şehirlerde kitâbelerin pek çoğu mahallî hattatlar tarafından yazıldığı ve bu yazılar üzerinden hat estetiğinin tarihî gelişimini değerlendirmek yanıltıcı olabileceği için, hat sanatının merkezi kabul edilen İstanbul'daki eserler ağırlıklı olarak ele alınmıştır.

Kitâbe Estetiği Bakımından Önemli Köprü ve Bentler

Ulaşımın daha rahat sağlanması ve su ihtiyacının daha kolay bir şekilde giderilebilmesi için inşa edilen köprü, bent, baraj gibi su yapıları aslında birer mühendislik eseridir. Fonksiyonel yönü daha zarûfî olmakla birlikte, bu yapıların estetik görünmelerine de özen gösterilmiştir. Üzerlerindeki kitâbeler de -bazen etrafı tezyîn edilmiş haldeki- zarif yazılarıyla, sözkonusu yapılara ayrı bir sanat boyutu kazandırmıştır.

İstanbul'da, Anadolu'da ve diğer Osmanlı topraklarında muhtelif devirlerde inşa edilmiş pek çok su yapısıyla karşılaşabiliriz. Selçuklu ve Osmanlı su yapılarından tarih sırasına ve sanat değerine göre örnek mahiyetinde seçilerek aşağıda incelenen kitâbeler bile, hat sanatının gelişimine yönelik hükümler çıkarmaya izin verecek zenginliğe sahiptir.

Diyarbakır'ın 20 km. kadar kuzeyindeki Devegeçidi suyu üzerinde yer alan 1218 (615) tarihli Artukoğulları Köprüsü'nün kitâbeleri, dönemin yazı hususiyetlerini taşımakta olup harekesiz bir Selçuklu celif sülüsü örneği sayılabilir. Besmele ile başlayan Arapça kitâbede köprünün bânîsi olan Artuklu sultanının künyesi yazılıdır.

1250 (648) tarihli Tokat Hıdırlık (Yeşilirmak) Köprüsü'nün kitâbesi -alttan iki satırı daha kısa olan- alt alta beş satır halinde ve iki/üç katlı giriftir bir istifle yazılmıştır. Harf bünyeleri bakımından Selçuklu celif sülüsü özelliklerini taşımakla beraber, dikey harflerin zülfe kısımlarındaki rumî motifini andıran şekillerle

bu kitâbe ilginç bir görünümüne sahiptir. Meselâ lâmelif harfinde sağ tarafa konulması gereken zülfenin sol tarafa konmuş olması da bir arayış dönemi özelliği olsa gerektir (Günüç 2009: 56). Daha ziyade tezyîni kûfî ile yazılmış kitâbelerde karşılaşmaya alışık olduğumuz bu şekiller, o devir mimarisinde henüz yaygın olarak kullanılan tezyîni kûfideki bazı özelliklerin celi sülûse de tatbik edildiğini göstermektedir. Gayet girift vaziyette istiflenmiş olan bu yazıda hareketlere, hattâ noktalara bile yer kalmayacak derecede bir yoğunluk sözkonusudur.

Diğer Türk taş köprülerini kitâbelerindeki yazı hususiyetleri bakımından inceleyecek olursak, bu yazıların henüz gelişimini devam ettirmekte olan ve genellikle dönemlerinin özelliklerini yansıtan seviyede olduğu görülür. Yazı çeşidi olarak ise, büyük çoğunlukla gelişmemiş celi sülûsün, nadiren de celi ta'likin (Sivas Kesik Köprü, Boğazlıyan-Yozgat yolunda Beyler Köprüsü, Yugoslavya Vranje Akköprü: Ayşe Hanım Köprüsü) tercih edildiği dikkatleri çeker. Afyonkarahisar Altıgöz Köprüsü, Kırşehir Kesik Köprü, Bağdat Harba Köprüsü, Ankara Sultan Murad Hüdâvendigâr Köprüsü, Bergama Koyun (Eyne Bey) Köprüsü, Trakya Uzunköprü, Edirne Şihabeddin Paşa Köprüsü, Bursa Selçuk Hatun Köprüsü, Osmancık Sultan II. Bayezid Köprüsü, Köstendil (Bulgaristan) İshak Paşa Köprüsü, Bolvadin Kırkgöz Köprüsü, Cisrimustafapaşa (Svilengrad) Köprüsü, Vişegrad (Saraybosna) Köprüsü, Mostar (Saraybosna) Köprüsü, Babaeski Sultan IV. Murad Köprüsü, Hoşap (Güzelsu) Köprüsü, Milas Kadızade Salih Köprüsü gibi su yapılarının kitâbeleri, dönemlerinin özelliklerini taşıyan, birbirlerinden kısmen farklı ve henüz gelişmemiş durumdaki celi sülûs kitâbelere örnek verilebilir.

Geyve'de inşâ edilmiş 1495 (901) tarihli Sultan II. Bayezid Köprüsü'ndeki bir kitâbede daire içerisine müdevver satır halinde istiflenen ve iki kez tekrarlanan "şifâu'l-kulûb, lekâu'l-mahbûb" yazısı, dikey harflerin merkezde toplanarak yıldız şeklinde bir geometrik motifi ortaya çıkarması bakımından, köprü kitâbeleri arasında ilginç bir tasarım örneği olarak değerlendirilebilir (Fotoğraf 1).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapımına başlanıp II. Selim zamanında tamamlanan (1567) ve Mimar Sinan eseri olan Büyükçekmece Köprüsü'nün kitâbesi Derviş Mehmed Efendi (ö. 1591) hattıyla yazılmıştır. Bu celi sülûs kitâbe uzun beş satırdan ibâret olup üst köşelerde Mimar Sinan'ın "Yusuf bin Abdullah" ismiyle imzasını taşımaktadır. Mimar Sinan'ın imzalı tek eseri olma özelliği ile de kitâbe ayrıca bir öneme sahiptir. Yazı hususiyetleri ise XVI. yüzyıl karakterini göstermekte olup, harekeye pek yer verilmemiştir. Buna mukâbil, yazı alanı kelimelerle dengeli bir şekilde doldurulmuştur (Fotoğraf 2).

Sultan III. Ahmed devrinde Vezir-i Âzam olan (1706-1710) Çorlulu Ali Paşa'nın, Mimar Sinan eseri olan İstanbul Kırkçeşme Tesisleri'ne bir katkı olarak vakfettiği ve Kirazdibi Kemerî'nin alt başında yer alan "katma" için konulan vakfiye kitâbesi, XVIII. yüzyıl başlarındaki hat sanatı hususiyetlerini üzerinde taşıyan bir su mimarisi kitâbesine örnek teşkil eder. Bu kitâbedeki harfler henüz

tekâmül seyrini sürdürmekte olan bir görünüm arz etmekte olup hareketlere çok az yer verilmiştir. Taş üzerine hâkkedilmiş bu yazı, rutûbet vb. tabii şartlar sebebiyle keskinliğini kaybetmiş ve yer yer dökülmüş vaziyettedir.

Yine Kırkçeşme Tesisleri içerisinde olup bu sistemin bentlerinden olan Büyükbent (Belgrad Bendi, Büyük Belgrad Bendi) birkaç kez tecdit ettirilmiş ve bendi yeniden inşâ ettiren padişahlardan olan Sultan I. Mahmud tarafından kendi tuğrası altına celif ta'lik hattıyla manzum bir tarih kitâbesi yerleştirilmiştir. Yanyana iki sıra olmak üzere 15'er mısradan mürekkep toplam 30 pafta halinde oldukça heybetli ve cesametli bir görünüme sahip olan bu kitâbe, ta'lik hattının kendine has zarafeti, akıcılığı ve dengeli bir şekilde satırlara dağıtılan keşideleri ile gayet sanatkârane bir abide hüviyetini taşımaktadır. Kitâbenin sağ üst köşesi kırılmış olduğundan, daha sonra tamir görmüş; fakat bu kısma isabet eden kelimeler bu ilâve mermer parçasına hâkkedilmemiştir.

Kırkçeşme Tesisleri bünyesinde yer alan kitâbeler içinde en gözalıcı kitâbelerden olan ve hat sanatı bakımından büyük ehemmiyeti haiz olduğu şüphe götürmeyen bir diğer kitâbe ise Kirazlıbent kitâbesidir. İzzet Molla tarafından nazm edilen güzel şiir, II. Mahmud devrinin meşhur hattatı ve Padişah'ın da hat hocası olan Mustafa Râkım Efendi (1758-1825) tarafından, Sultan'ın tuğrası altına 1818 (1233) yılında yazılmıştır. Bir madalyon içerisine yerleştirilen tuğranın etrafı, her ne kadar o devrin özelliklerini yansıtan üslupta da olsa, müheykel bir şekilde mermerle işlenerek tezyîn edilmiştir. Yanyana iki sıra halinde 18'er mısradan mürekkep toplam 36 pafta halindeki bu celif ta'lik tarih kitâbesi muazzam bir sanat eseridir. Çünkü hem ebadiyla, hem mermer işçiliğiyle hem de celif yazıda ekol sahibi bir üstad olan Râkım Efendi'nin seyyâl ve âhenkli yazısıyla Türk sanatının ince zevkini yansıtan müstesnâ bir eserdir. Keşideler âhenkli bir vaziyette satırlara serpiştirilerek yazı monotonluktan kurtarılmıştır. Beyit sonlarındaki nûn harfleri alt alta gelerek yazıya da ritmik bir çehre kazandırmıştır. Dolayısıyla bu kitâbe, Türk su mimarisinde yer alan kitâbeler içerisinde imtiyazlı mevkie sahiptir (Fotoğraf 3).

Kırkçeşme Tesisleri bünyesinde bulunan ve yine Hattat Mustafa Râkım Efendi tarafından yazılmış olup Türk su mimarisindeki önemli hat örneklerinden sayılan bir diğer kitâbe ise, Savaklar Kubbesi (Eğrikapı Maksemi) girişindeki sol duvarda yer alan, II. Mahmud'un ilâve ettirdiği tamir kitâbesidir. Bu kitâbedeki şiir yine İzzet Molla tarafından yazılmıştır. Râkım'ın celif ta'likteki kudretini yansıtan yazılar için mühim bir örnek teşkil eden bu kitâbe, yanyana dört sıra halinde olup birinci ve dördüncü sıralarda yedişer, ikinci ve üçüncü sıralarda ise sekizer satırdan mürekkep toplam 30 paftadan ibârettir. Kitâbedeki mısraların pek çoğunda keşide kullanılarak yazıya nefes aldırılmış ve kitâbe monotonluktan kurtarılmıştır (Fotoğraf 4).

Bursa-Mudanya yolundaki 1886 (1303) tarihli Geçit Köprüsü'nün Osmanlı celif sülüsü ile yazılmış olan kitâbeleri ise, hat sanatının altın çağı olan XIX. yüzyılda yazılmış olmaları hasebiyle hem hurûfatın estetiği hem de istif dengesi

bakımından gayet olgun ve gelişmiş hat örnekleri ihtiva eden, özellikle zikredilmeye değer köprü kitâbelerindedir.

Lübnan'daki 1901 (1319) tarihli Hamidiye Köprüsü'nün celi sülüs kitâbesi, üst kısmındaki Sultan II. Abdülhamid Han tuğrasıyla ve yazı zemini yerine harfleri oyularak hâkkedilmesi özelliğiyle dikkat çekici köprü kitâbelerindedir. Çünkü saydığımız diğer köprülerin hepsinde yazı zemini oyularak harfler zeminde yüksekte bırakılmıştır ki, hat sanatı için makbul sayılan teknik de budur. Nitekim bu kitâbedeki yazı, hat sanatının zirve çağında yazılmış olmasına rağmen, hem zemin seviyesinden düşürülerek hâkkedildiği için, hem de muhtemelen hattatı usta bir sanatkâr olmadığı için döneminin yazı seviyesinden daha geride gözükmektedir.

Edirne'deki Meriç Köprüsü'ne M. Uğur Derman'ın 1966 (1386) yılında celi ta'lik hattıyla yeniden yazdığı kitâbe de Cumhuriyet sonrası güzel ve önemli örneklerindedir (Fotoğraf 5).

Cumhuriyet sonrası Türkiye köprüleri içinde stratejik önemi çok büyük olan İstanbul Boğaziçi Köprüsü girişindeki ma'kılı "Mâşâallah" yazısı Emin Barın tarafından tasarlanarak (1973) taşa oyulmuş ve heykel edasında bir nazarlık olarak köprü'nün yanınaştırılmıştır (Fotoğraf 6).

Kitâbe Estetiği Bakımından Önemli Çeşme, Sebil ve Şadırvanlar

Bütün dinlerde kutsal sayılan su, canlıların en temel ihtiyaçlarından olmasının yanısıra, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen "canlı olan her şeyi sudan yarattık" mealindeki "ve ce'alnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy" (Enbiya, 30) âyetiyle de ehemmiyeti te'yit edilen bir maddedir. Bu âyet, manası ile olan ilişki sebebiyle çeşme kitâbelerinde en çok rastlanan ibârelerdendir. Ancak, bazı kitâbelerde "ve mine'l-mâi külle şey'in hayy" yazılmıştır. Çeşme, sebil, selsebil, şadırvan gibi su yapılarında karşılaşılabileceğimiz diğer âyetler ise şunlardır:

"Aynen fihâ tüsemâ selsebilâ": Bu orada bir pınardır ki ona selsebil denir (İnsan, 18). "Ve sekâhüm Rabbühüm şerâben tahûrâ": Rableri onlara tertemiz bir içecek sunar (İnsan, 21). "Aynen yeşrabü biha'l-mukarrabûn": O, Allah'a yakın olanların içecekleri bir pınardır (Mutaffifin, 28). "Ve enzelâ mine's-semâi mâen tahûrâ": Gökten tertemiz bir su indirdik (Furkan, 48).

Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerinde yine suyla ilgili kelimeler ve bahisler geçmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, su hayrına yönelik mimari kitâbelerinde daha ziyade rastlanan âyetler bunlardır. Türk-İslâm şehirlerinde neredeyse her mahallede en az bir tane çeşmeye veya sebile rastlanabilmesi elbette tesadüf değildir. Su hayrının önemine işaret eden bazı hadîs-i şerifler bu konuda insanların adeta birbirleriyle yarışmasına çeşme ve sebil yaptırmasını teşvik etmiştir. Cami, köprü, çeşme vb. kalıcı hayırların, o hayrı yapan kişi öldükten sonra bile onun amel defterinin kapanmayacağına (sadaka-i câriye: süreklili sadaka), insanlar faydalandığı sürece hayır sahibine sevap yazılacağına ilişkin rivayetlerin de bu yapıların artmasına tesir ettiği muhakkaktır. Konuyla

İlgili hadîs-i şerîflerden biri şöyledir: Ashab-ı Kirâm bir seferinde “hangi sadaka daha çok hoşuna gider” diye sorduklarında Hz. Peygamber (s.a.v.) “su” diye cevap vermişti (Sünen-i Ebî Davud, Kitabü’z-Zekât, 41).

Küçük ölçekli çeşme, sebil gibi hayırların maliyetinin cami, köprü, su kemeri vb. mimari eserlere kıyasla daha düşük olduğu göz önünde bulundurulursa, maddi külfeti az olmasına rağmen manevî getirisinin fazla olduğuna inanılan çeşme ve sebil hayırlarının bu kadar yaygın olma sebebi daha iyi anlaşılır.

Çeşme kitâbelerinin bazılarında sadece Besmele, bazılarında da sadece su ile ilgili bir âyet veya Kelime-i Tevhîd yazmaktadır. Çoğu çeşme kitâbesinde ise bânî ya da bâniyenin adı, çeşmenin yapım tarihi ve kitâbenin şairi hakkında bilgi bulmak mümkündür. Manzum bir şiirle tarih düşürme geleneği, İstanbul’daki XVI. yüzyıldan kalma en eski çeşmelerde dahi görülür. XVIII. yüzyıla gelinceye kadar, kitâbe şiirleri fazla uzun olmayıp, sadece yaptıranın adını ve yapım tarihini belirten mensur kitâbelere de çokça rastlamak mümkündür (Aynur ve Karateke 1995: 71). Zira uzun bir kitâbeye tarih düşürecek şair için ayrı masraf, onu yazacak hattat için ayrı bir masraf ve taşaya da mermere hâkkedecek hakkâk için ayrı bir masraf yapılması ciddi külfet getirebileceği için birçok kitâbenin kısa tutulmuş olabileceği düşünülmelidir.

İslâmiyet’in ilk dönemlerinden itibaren önemli bir hizmet sayılan su ve çeşme hayrı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de büyük bir yarış içinde devam etmiş ve yok olan birçok su yapısına rağmen sayısız çeşme vb. yapı günümüze ulaşmıştır. Meselâ; Selçuklu çeşmelerine muhteşem bir örnek olarak, Sivas’ta 1271 (670) yılında inşa edilen ve Gökmedrese cephesinde yer alan çeşme ve onun uzun kitâbesi zikredilmeye değer bir eserdir (Eyice 1993: 279).

Aksaray Murad Paşa Camii (1465-1471) avlusundaki Cerrahpaşa Oğlanlar Tekkesi Sebili’nin celî sülûs yazıları, gerek harf ve istif estetiği bakımından, gerekse su mimarisi eserlerinde en çok karşılaşılan ayât-i kerîme ve ehadîs-i şerîfeyi birarada bulundurması itibariyle bir nevi hulasa mevkiindedir. Zira bu sebilde “ ‘aynen yeşrabü...” âyeti, “ve ce’alnâ...” âyeti, “ve sekâhüm...” âyeti ve “hayrül-mâli mâ ünfika fî sebîlillah” hadîsi, herbiri farklı güzellikteki birer istifte topluca yer almaktadır (Fotoğraf 7).

İstanbul’daki çeşmelerde, XVII. yüzyıla kadar nadiren Farsça kitâbeye rastlanmışken bu yüzyıldan sonra rastlanmamaktadır. Arapça kitâbeye ise XVIII. yüzyılda da nadiren rastlanmaktadır.

Uzun kitâbe merakı ise Damat İbrahim Paşa’nın sadrazamlığından (XVIII. yüzyıl başları) önce başlamış olmakla birlikte ondan sonra artmış iki beyitlik kısa kitâbeler revaçtan düşmüştür. Bu devirden itibaren kitâbelerin şiir kalitesi de çok yükselmiştir. Zor anlaşılabilen divan edebiyatı metinleri kitâbelere yazılmıştır (Aynur ve Karateke 1995: 71).

Sultan I. Abdülhamid’den itibaren çeşme kitâbelerine hâkkedilmesi yaygınlık kazanacak olan tuğraya, bir su mimarisi kitâbesinde ilk kez III. Ahmed dev-

rinde rastlanmıştır. (Aynur ve Karateke 1995: 74) Büyükbent Kitâbesi, III. Ahmed tuğralı bir su mimarisi kitâbesi olarak da ayrıca önem arz etmektedir.

Esas itibarıyla su ihtiyacını karşılamak maksadına matuf olarak yapılan çeşmeler, Sultan III. Ahmed devrinden itibaren, şehri süsleyen abidevi birer mimari eser olarak karşımıza çıkmaktadır (Aynur ve Karateke 1995: 15; Önge 1997: 15). Üsküdar'daki 1728 tarihli III. Ahmed Meydan (Emetullah Gülnuş Valide Sultan) Çeşmesi (Fotoğraf 8-9), İstanbul Kabataş'taki 1732 (1145) tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, Tophane'deki 1732 (1145) tarihli Sultan I. Mahmud meydan çeşmesi, Azapkapı'daki 1732 (1145) tarihli Saliha Sultan Çeşmesi gibi yapılar abidevi çeşmeler için önemli örneklerdendir.

Yedikule'deki 1562 (970) tarihli Uşşâkî Camii Çeşmesi'nin kitâbesi hattı Ahmed Karahisarî'ye ait olup müselsel Kelime-i Tevhid'i ile önemli ve dikkat çeken bir XVI. yüzyıl kitâbesidir (Fotoğraf 10). Fatih'teki 1570 (978) tarihli Âşıkpaşazade Çeşmesi'nin sülüs kitâbeleri, Edirnekapı'daki 1585 (993) tarihli Çınar Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi, Eyüp'teki 1591 (1000) tarihli Cevkani Halil Ağa Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi ve Doğancılar'daki 1598 (1007) tarihli Ayşe Sultan Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi, XVI. yüzyıl Osmanlı sülüsü özelliklerini taşıyan örneklerdendir. Yine bu yüzyıla ait olan, Eyüp'teki 1570 (978) tarihli Mehmed Paşa Çeşmesi'nin ta'lik kitâbeleri Osmanlı erken ta'lik yazısına örnektir.

Büyük Çamlıca'daki 1660 (1071) tarihli Mehmed Han Çeşmesi'nin ön yüzündeki kitâbe ta'lik hattıyla olup 22 pafta ve bir hattat imzası paftasından ibârettir. Çeşmenin yan yüzündeki kitâbe ise erken Osmanlı ta'liki olarak vasıflandırabileceğimiz bir yazıyla yazılmıştır. Üsküdar İnadiye Mahallesi'ndeki 1669 (1080) tarihli Abbas Ağa Çeşmesi'nin kitâbesi ve Fatih'teki 1697 (1109) tarihli Amcazade Çeşmesi'nin kitâbesi, İran etkisindeki ta'lik kitâbelere birer örnektir. Bakırköy'deki 1601 (1010) tarihli Şaban Ağa Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Otakçılar Caddesi'ndeki 1685 (1097) tarihli Veziriazam İbrahim Paşa Çeşmesi kitâbesi, bu yüzyıla ait dikkate değer örneklerdendir.

Karagömrük'teki 1617 (1027) tarihli Sadrazam Mehmed Paşa Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi, Kasımpaşa'daki 1619 (1029) Fatih'teki 1625 (1035) tarihli Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi'nin 12 paftalık celif sülüs kitâbesi ve Şehremini'deki 1624 (1034) tarihli Mehmed Kethüdâ Çeşmesi'nin 10 paftalık sülüs kitâbesi, Selamsız Caddesi'ndeki 1677 (1088) tarihli Selami Ali Efendi Çeşmesi'nin sülüs ve celif sülüs kitâbeleri, XVII. yüzyıl Osmanlı celif sülüsündeki harf bünyelerinin özelliklerini taşımaktadır ve henüz tekâmül etmemiş seviyededir.

Galata Mevlevîhanesi'ndeki 1649 (1059) tarihli Hasan Ağa Çeşmesi'nin tuğralı ta'lik kitâbeleri 16 ve 20 paftadan ibâret olup gayet uzun ve dikkat çekiçi vaziyettedir. Alt taraftaki 20 paftalık ta'lik kitâbede kelimeler, üstteki kitâbeğe göre çok daha girift yazılmıştır. Bu durum, genellikle dengeli boşluklarla gözü yormayacak şekilde satıra dizilen ta'lik yazı havasından uzaklaştırmıştır. Buna benzer özellikte bir başka ta'lik kitâbe, Çamlıca'daki 1653 (1064) tarihli IV.

Mehmed Çeşmesi'nin 12 paftalık kitâbesidir.

Beşiktaş'taki Abbas Ağa Camii yanındaki 1669 (1080) tarihli Abbas Ağa Çeşmesi'nin 12 paftalık sülüs kitâbesi, Üsküdar'daki aynı tarihli bir başka Abbas Ağa Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi, Süleymaniye'deki 1693 (1105) tarihli Abdullâh Ağa Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi ve Kocamustafapaşa'daki 1694 (1106) tarihli Ahmed Efendi Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi ise henüz tekâmül etmemiş olan XVII. yüzyıl Osmanlı sülüsüne örnek teşkil eden kitâbelere aittir.

Sultan III. Ahmed'in Ayasofya arkasına yaptırdığı meşhur abidevî çeşmenin gösterişli celif sülüs yazıları, hattat olan Padişah'ın kendi hattıyla yazdığı bir kitâbe olması hasebiyle de özel bir önem arz eder. "Aç Besmele'yle iç suyunu Han Ahmed'e eyle duâ" mısraıyla (Fotoğraf 11) şöhrat bulan bu kitâbe, ördek-başı yeşilli zemin rengi ve altın varaklı harfleri ile, gayet müzeyyen ve müheykel çeşmenin sadrını dikkat çekici bir şekilde tezyîn etmiştir. Bazı harflerin istiflenmesinde ise teşrifat sıralaması bakımından sakıncalı durumlara yer yer rastlandığını belirtmek gerekir. Bu çeşmenin celif ta'lik kitabeleri de güzel ve önemli kitabelere aittir (Fotoğraf 12).

XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Yesârî Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1798)'den sonra oğlu Yesârîzade Mustafa İzzet Efendi (ö. 1849) sâyelerinde ta'lik yazıda Türk ekolünün iyice şekillenmesiyle birlikte celif ta'lik yazı nev'i, çeşme vb. kitâbelerin adetâ vazgeçilmez yazısı olmuştur. Gerçi bu yazı çeşidine daha önceki kitâbelere de yaygın olarak rastlamak mümkündür; fakat bu yüzyıldan sonrakilerde yazı bir Türk kimliği kazanmış, sağlam esaslara dayandırılmış yepyeni bir üslupla yazılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla XIX. yüzyıla gelinceye kadarki celif ta'lik kitâbelere, zamanla azalmaya başlasa bile, bu yazının doğuş yeri olması sebebiyle yoğun bir İran etkisinin varlığı rahatlıkla fark edilebilir.

Üsküdar'daki Şehit Süleyman Paşa Çeşmesi'nin Hafız Osman (1642-1698) tarafından yazılan sülüs kitâbesi, mimari eserlerde az sayıda yazısına rastlayabileceğimiz bu büyük hattatın elinden çıkmış olması hasebiyle dikkat çekicidir. Dönemin de özelliği olarak, bu kitâbede harekelere neredeyse hiç yer verilmiştir. Fatih'te Feyzullah Efendi Çeşmesi üzerinde yer alan, Durmuşzâde Ahmed Efendi (ö. 1717) hattıyla yazılmış celif ta'lik kitâbe, akıcı ve sağlam harfleriyle dikkat çekmektedir (Fotoğraf 13). Şehzâdebaşı'ndaki 1720 (1133) tarihli Damat İbrahim Paşa Sebili'nin Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi (ö. 1769) hattıyla yazılmış hayli uzun kitâbesi, banisi aynı olan, Beykoz'daki 1721 (1133) tarihli bir başka Damat İbrahim Paşa Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, dönemlerinin güzel yazılmış kitâbelerine örnek teşkil etmektedir. Ortaköy'deki 1723 (1136) tarihli Damat İbrahim Paşa Çeşmesi'nin 20 paftadan meydana gelen yoğun kitâbesi celif ta'lik ile yazılmış olup devrine göre aslen güzel bir yazı olmasına rağmen son yıllardaki onarımlarda varakları kısmen harflerin etrafına taşırıldığı için yer yer bozuk gözükmektedir (Fotoğraf 14).

Azapkapı'daki 1732 (1145) tarihli Saliha Sultan Çeşmesi'nin mermer üzerine celif sülüs hattıyla yazılıp zemin oyma tekniğiyle hâkkedilmiş kitâbeleri (Fo-

toğraf 15), Hâfız Osman'ın talebesi Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'den aklâm-ı sitte icâzeti alan Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi (1688-1756) tarafından yazılmıştır. Bu kitâbedeki yazılar gayet zarif, halâvetli ve seyyâldir; ancak devrinin bir hususiyeti olarak yazı zeminine fazlaca hareke konmamıştır. Özellikle üstün ve esre çok nadir kullanılmıştır. Zemini renklendirilmeyen kitâbenin yazıları altın varaklıdır (Barişta 1995: 51; Berk 2007: 48-53).

Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılan 1732 (1145) tarihli Tophane Çeşmesi'nin celi sülüs ve celi ta'lik hatlarıyla yazılmış çok zengin kitâbeleri mevcuttur (Fotoğraf 16). Boyutları itibariyle abidevi bir meydan çeşmesi olan bu önemli yapı, kitâbelerinin çokluğu ile de hat sanatı açısından en yoğun örneğin yer aldığı su yapılarındandır. Hattı Mustafa b. Süleyman (ö. 1744)'a ait olan bu kitâbede harf ve istif bakımından XIX. yüzyılda tekâmül edecek olan hat estetiğine hazırlık döneminin özellikleri görülebilir. Ayrıca boşluk doldurmak için tirfil çokça kullanılmış, üstün ve esreye fazla yer verilmemiştir. Harfler birbirinin aynı olup duruşları itibariyle fevkalade bir tatlılık ve yumuşaklık arz eder (Alparslan 1977: 10). Sultan I. Mahmud'un 1740 yılı civarında yaptırdığı Ayasofya Şadırvanı'nın celi sülüs ve celi ta'lik kitâbeleri de dikkate şâyandır (Fotoğraf 17).

Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılan külliye (1760-1763) kapsamındaki Lâleli Sebili üzerinde yer alan ibâreler, "onda insanlar için şifâ vardır" mealindeki "fîhi şifâûn li'n-nâs" (Nahl, 69) âyet-i kerîmesi ile diğer bazı şifa âyetleridir. Yeşil zemin üzerine altın varaklı olan bu yazılar harflerin henüz tekâmül etmediği, ancak hat sanatının klasik çağına yaklaşmakta olduğunun ipuçlarını nispeten ihtiva eden yazılardır (Fotoğraf 23).

Ortaköy'deki tarihi çeşmelerden Şânîzade Çeşmesi'nin İsmail Zühdi Efendi (ö. 1806) tarafından yazılan celi sülüs kitâbesi (1784) sekiz satırdan ibâret olup altında bir de hattat imzasının yazılı olduğu küçük satır vardır. Arapça olan bu kitâbenin en üst satırında "ve ce'alnâ..." âyeti vardır. Diğer satırlarda ise bir hadîs-i şerîf ile âyet-i kerîmeden "cennâtin tecrî..." iktibası, ayrıca kitâbe metni yer almaktadır. Gayet hareketli ve seyyâl bir şekilde yazılmış olan bu kitâbenin hattatı, Türk hat sanatının en büyük üstadlarından Râkım Efendi'nin hem ağabeyi hem hocası olduğu için yazının tekâmül seyri açısından ayrı bir ehemmiyete sahiptir (Fotoğraf 19).

Râkım'ın Zeynepsultan'daki Başçuhadar Seyyid Ömer Ağa Çeşmesi (Fotoğraf 20) ile Miskinler Çeşmesi'nde (Fotoğraf 21) yer alan celi ta'lik kitâbeleri, onun celi ta'lik nev'inde de ne kadar kudretli bir hattat olduğunu gösteren çeşme kitâbelerindendir.

Emirgân'daki 1782 (1197) tarihli I. Abdülhamid Han Çeşmesi'nde yer alan ve tasarım için zor sayılabilecek paftalar içerisine Edirneli Mehmed Emin Efendi (1729-1784) tarafından başarıyla istiflenen "ve sekâhüm..." âyeti ile "aynen fihâ..." âyeti ve diğer ibâreler, devrine göre gayet güzel sayılabilecek celi sülüs örnekleridir (Fotoğraf 22). Aynı çeşmenin diğer yüzlerinde de celi ta'lik manzum tarih kitâbeleri yer almaktadır.

İstanbul'daki çeşme ve sebil kitâbelerinden XVIII. yüzyıla ait olup hat sanatındaki estetik gelişime ışık tutabilecek mahiyette olan diğer kitâbeler şöyle sıralanabilir: Üsküdar Rumi Mehmed Paşa Mahallesi'ndeki 1703 (1115) tarihli İsmail Ağa Çeşmesi'nin 8 paftalık celi sülüs girift istifli kitâbesi, Beyazıt'taki 1708 (1120) tarihli Hacı İbrahim Paşa Sebili'nin zamana direnmeye çalışan ta'lik kitâbeleri, Üsküdar'daki 1709 (1121) tarihli Gülnuş Emetullah Sultan Çeşmesi'nin 14 paftalık ta'lik kitâbesi, Doğancılar Caddesi'ndeki 1718 (1131) tarihli Emetullah Kadın Çeşmesi'nin 18 paftadan mürekkep ta'lik kitâbesi, Üsküdar Ahmediye Camii önündeki 1721 (1134) tarihli Ahmediye Çeşmesi ve Sebili'nin kitâbeleri, Üsküdar'daki 1721 (1134) tarihli İbnü'l-Emin Ahmed Ağa Çeşmesi'nin 10 paftalık ta'lik kitâbesi, Aziz Mahmud Efendi civarındaki 1723 (1136) tarihli Kethüda Mehmed Efendi Çeşmesi'nin 14 paftalık ta'lik kitâbesi, Beyazıt'taki 1727 (1140) tarihli Beşir Ağa Çeşmesi'nin bilâhare Hattat Haşim Efendi tarafından çekilmiş Sultan Abdülmecid tuğrası altındaki ta'lik kitâbeleri, Üsküdar Kaptan Paşa Camii karşısındaki 1728 (1141) tarihli Mustafa Paşa Çeşmesi'nin 24 paftalık ta'lik kitâbesi, Üsküdar Toptaşı Sokağı'ndaki 1728 (1141) tarihli Genç Mehmed Paşa Çeşmesi'nin 14 paftalık ta'lik kitâbesi.

Bir Sultan çeşmesi olan, Üsküdar Rumi Mehmed Paşa Mahallesi'ndeki 1728 (1141) tarihli III. Ahmed Han Çeşmesi'nin 14 paftalık ta'lik kitâbesi, Fevzipaşa Caddesi'ndeki 1729 (1142) tarihli Çağalızade İbrahim Bey Çeşmesi'nin 18 paftadan mürekkep büyükçe ebatlı ta'lik kitâbesi, Üsküdar Rumi Mehmed Paşa Mahallesi'ndeki 1730 (1143) tarihli Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin 16 paftalık ta'lik kitâbesi, Dudullu'daki 1730 (1143) tarihli Adile Sultan Çeşmesi'nin celi sülüs "ve ce'alnâ..." âyetiyle birlikte 10 paftalık ta'lik kitâbesi, Kasımpaşa'daki 1730-40? (114?) tarihli Beyoğlu Sipahi Fırını Sokağı Çeşmesi'nin celi sülüs kitâbesi, Tophane'deki 1731 (1144) tarihli Topçubaşı Çeşmesi'nin 15 paftalık sülüs kitâbesi, Aksaray'daki 1732 (1145) tarihli Kürkçübaşı Külhanı Sokağı Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Kazancı Yokuşu'ndaki 1732 (1145) tarihli Hafız Ahmed Paşa Çeşmesi'nin Besmele ve Kelime-i Tevhid'e ilâveten başka 26 paftalık sülüs kitâbesi, Kasımpaşa'daki 1732 (1145) tarihli Yakub Ağa Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Söğütlüçeşme'deki 1732 (1145) tarihli Ali Paşa Çeşmesi'nin 18 paftalık ta'lik kitâbesi, Galata Kulesi civarına nakledilen 1732 (1260) tarihli Bereketzade Çeşmesi üzerinde yer alan sülüs, Davutpaşa'daki 1733 (1146) tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Sebili'nin ta'lik kitâbeleri, Sultanahmet'teki 1734 (1147) tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Validesi Çeşmesi'nin 4 paftalık celi sülüs kitâbesi, Kocamustafapaşa'daki 1735 (1148) tarihli Yediemirler Tekkesi Çeşmesi'nin ta'lik kitâbeleri, celi sülüs ve 24 pafta halindeki ta'lik kitâbeleri, Eyüp'teki 1735 (1148) tarihli Kırımî Çeşmesi'nin 8 pafta halindeki ta'lik kitâbesi, Edirnekapı Mezarlığı'ndaki 1735 (1148) tarihli Lâî Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi'nde herbiri 14 paftadan mürekkep iki sülüs kitâbesi, Kocamustafapaşa'daki Sümbül Efendi Camii avlusunda yer alan 1737 (1150) tarihli Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin 6 paftalık ta'lik kitâbesi, yine aynı semtteki, aynı tarihli bir başka Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin 14 paftalık ta'lik ki-

tâbesi, estetik gelişime ışık tutacak örneklerdendir.

Süleymaniye'deki 1737 (1150) tarihli isimsiz bir çeşmedeki cılız bir yazı olmakla birlikte müsennâ tasarımıyla farklılık arz eden celif sülüs "ve mine'l-mâi..." âyeti, Dolmabahçe'deki 1741 (1154) tarihli Emin Ağa Sebili ve Çeşmesi'ndeki istifli celif sülüs kitâbeler ve aşere-i mübeşşere yazıları, Fatih Camii avlusundaki 1741 (1154) tarihli Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi'nin 14 paftalık kitâbesi, Karacaahmet'teki 1741 (1154) tarihli Saadettin Efendi Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Divanyolu'ndaki 1744 (1157) tarihli Beşir Ağa Çeşmesi'nin 12 paftalık celif sülüs kitâbesi, Unkapanı'ndaki 1744 (1157) tarihli Sadrazam seyid Hasan Paşa Çeşmesi'nin 12 paftalık sülüs kitâbesi, Beykoz'daki 1747 (1159) tarihli İshak Ağa Çeşmesi (On Çeşme)'nin 3 paftadan ve bir de küçük tarih paftasından ibâret olan istifli celif sülüs kitâbesi, Beykoz'daki 1750 (1163) tarihli bir diğer İshak Ağa Çeşmesi'nin, yine Beykoz'daki 1752 (1166) tarihli benzeri bir İshak Ağa Çeşmesi'nin 3 paftalık istifli celif sülüs kitâbesi, Kandilli'deki 1752 (1165) tarihli II. Mahmud Han Çeşmesi'nin 4 paftalık celif sülüs kitâbesi de önemli örneklerdendir.

XVIII. yüzyılın diğer önemli kitâbelerine devam etmek mümkündür: Paşabahçe'deki 1763 (1177) tarihli III. Mustafa Han Çeşmesi'nin kısa ve sade olmakla birlikte döneminin güzel yazılarına örnek olabilecek kitâbesi, Cankurtaran'daki 1770 (1184) tarihli Zeynep Sultan Çeşmesi'nin 8 paftalık celif sülüs kitâbesi, Kadırga'daki 1779 (1193) tarihli Esmâ Sultan Çeşmesi'nin 12 pafta halindeki sülüs kitâbesi, Sultanahmet'teki 1779 (1193) tarihli Hatice Kadın Çeşmesi'nin 8 pafta halindeki ta'lik kitâbesi, Üsküdar Yeni Valide Camii önündeki 1780 (1194) tarihli Sîneperver Valide Sultan Çeşmesi kitâbeleri, Beyazıt'taki 1780 (1195) tarihli Canfeda Kadın Çeşmesi'nin tuğralı ta'lik kitâbesi, Karaköy'deki 1780 (1195) tarihli Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii Çeşmesi'ndeki celif sülüs kelime-i tevhid yazısı, Kocamustafapaşa'daki Hekimoğlu Ali Paşa Camii duvarındaki 1782 (1197) tarihli Ali Paşa Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, İstinye'deki 1782 (1197) tarihli I. Abdülhamid Han Çeşmesi'nin celif sülüs kitâbesi, Sarıyer'deki 1784 (1199) tarihli Kaptan Gazi Hasan Paşa Çeşmesi'nin 6 paftalık celif sülüs kitâbesi, Fatih'teki 1787 (1202) tarihli el-Hac Mustafa Çeşmesi'nin 8 paftalık celif sülüs kitâbesi, Kabataş'taki 1788 (1203) tarihli Silahdar Yahya Efendi Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi, Beşiktaş'taki 1788 (1203) tarihli Taşbasamak Sokağı Çeşmesi'nin Keramizade Şeyh Mehmed ketebeli sülüs kitâbesi, Üsküdar Karacaahmet'teki 1791 (1206) tarihli Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin 24 paftadan oluşan ta'lik kitâbesi, Üsküdar İhsaniye Mahallesi'ndeki 1791 (1206) tarihli Hibetullah Valide Sultan Çeşmesi'nin 18 paftalık ta'lik kitâbesi, Eyüp Bahariye'deki 1792 (1207) tarihli Ebubekir Ağa Çeşmesi'nin 10 paftalık sülüs kitâbesi, Kadıköy'deki 1794 (1209) tarihli Ahmed Ağa Çeşmesi'nin uzun manzumeli celif ta'lik kitâbesi, Süleymaniye'deki 1792 (1207) tarihli Meydan Çeşmesi'nin celif sülüs kitâbeleri, Alibeyköy Yolu'ndaki 1792 (1207) tarihli Ebubekir Ağa Çeşmesi'nin işlek bir sülüs ile yazılmış kitâ-

besi, Çamlıca'daki 1793 (1208) tarihli Meryem Kadın Çeşmesi'nin Hattat Mehmed Tahir Efendi imzalı 10 paftalık ta'lik kitâbesi, Bağlarbaşı'ndaki 1794 (1209) tarihli Ayşe Hatun Çeşmesi'ndeki "ve mine'l-mâi külle şey'in hayy" âyetinin Hattat Mehmed Kâşif Efendi tarafından tuğra şeklinde istiflendiği kitâbe ile, tuğranın alt tarafındaki dört satırlık ta'lik kitâbe, Küçükçekmece'deki 1795 (1210) tarihli Aziz Bey Çeşmesi'nin 28 paftadan mürekkep hayli büyük ebatlı olan ancak yazısının keskinliği kaybolmuş vaziyetteki celif sülüs kitâbesi.

Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlük binası önündeki Zevkî Kadın Çeşmesi'nin asıl kitâbesi olan 1756 (1169) tarihli kitâbe bir yangında harap olduğu için daha sonra Mustafa Râkım tarafından tekrar yazılmıştır ve Râkım da kitâbeye aynı tarihi koymuştur. Ancak hattat imzası yoktur (Berk, 2003: 46). Toplam 20 kartuş içine yazılmış bu celif sülüs yazı, harf ve istif olgunluğu, âhenk, seyyâliyyet ve metânet özellikleriyle hem çeşme kitâbeleri açısından hem de celif yazının basamak taşlarından olması bakımından çok önemlidir (Fotoğraf 18). Râkım'ın yaptığı büyük atılımı daha da geliştirerek celif yazıyı zirveye taşıyan Sami Efendi (1838-1912)'nin Yeni Cami Sebili kitâbesiyle ilk bakışta onu hatırlatan bu kitâbe karşılaştırılacak olursa, Râkım'ın celif sülüste açtığı çığırın ne kadar önemli olduğu ve Sami Efendi'ye ne derece ilham verdiği daha iyi anlaşılabilir.

Râkım'ın 1819'da Nakşidil Türbesi İmaret Çeşmesi'ne yazdığı müsennâ celif sülüs "ve ce'alnâ..." âyetinin bir kısmı düz müsennâ, bir kısmı ise (üst tarafı) ters müsennâ olarak tasarlanmış ilginç bir örnektir (Fotoğraf 24). Bu çeşmenin üzerindeki Besmele, sin harfinden mim harfine geçişte meydana getirilen beyzî şeklin içerisine yerleştirilerek dâhiyane bir buluşla istiflenmiştir.

Tophane Nusretiye Camii yanındaki sebilin üzerinde yer alan 1826 (1241) tarihli celif ta'lik kitâbe, Türk ta'lik ekolünün kurucularından Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmış olup ta'lik yazının mimarideki önemli örneklerindendir (Fotoğraf 25). Bu yazının önemli özelliklerinden birisi de, dönemi etkisi altına alan barok üslubunun mimariye yansımaları neticesindeki hareketliliklerin, kıvrımlı yüzeylerin kitâbeyle ilişkisidir. Zira, mimarideki bu farklılık sebebiyle yazının satırları da düz değil meyilli olmak mecburiyetinde kalmıştır. Ancak hattat, ustalığını göstererek ta'lik yazının akıcılığını bozmadan, kelimeleri satırların bu meyilli şekline uydurarak dizebilmiştir.

Topkapı'daki 1843 (1259) tarihli Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi'nin dörder paftaya ayrılmış beş satırlık celif ta'lik manzum tarih kitâbesi de yazısı itibarıyla gayet zengin ve olgun bir örnektir. Beşiktaş'ta Serencebey Yokuşu'nda yer alan 1846 (1262) tarihli Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi'nin Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi hattıyla celif ta'lik olarak yazılmış manzum tarih kitâbesi, gerek su mimarisindeki yazılar yönünden gerekse Türk hat sanatı tarihi bakımından önemlidir (Fotoğraf 26).

Beşiktaş'taki 1861 (1278) tarihli Ramiz Ağa Çeşmesi'nin en üst kısmında padişah tuğrası altında celif sülüs Besmele, sağ tarafında celif sülüs hattıyla "ve

ce'alnâ..." âyeti sondaki yâ-ı ma'kûs harflerine boylu boyunca keşide verilerek yazılmıştır. Sol tarafta ise "Hayru'l-mâli mâ ünfika fî sebîlillah" (Malın hayırlısı Allah yolunda infak edilendir) hadîs-i şerîfi yazılıdır. Burada yine yâ-ı ma'kusa uzunca keşide verilerek sağ taraftaki yazı ile sol taraftaki yazı dengelenmiştir. Besmele'nin altına isabet eden orta kısımda ise herbiri dörder paftaya bölünmüş dört satır halinde tarih kitâbesi celif ta'lik hattıyla yazılmıştır. Kitâbesi bakımından da önemli sayılabilecek bu çeşmenin üzerini işgal eden nebatât, çeşmeyi ve kitâbeleri maalesef tehdit eder vaziyettedir.

Eyüp'te Haliç Köprüsü ayağı yanında yer alan 1856 (1273) tarihli Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi'ndeki, Eyüplü Mehmed Emin Efendi (ö. 1895) hattı olan "Besmele" ve "Mâşâallah" ibâreleriyle "ve ce'alnâ..." âyeti ve "hayru'l-mâl..." hadîs-i şerîfi yazıları önemlidir. Aynı çeşmenin aynasında bir de uzunca celif ta'lik kitâbe vardır. Çamlıca'daki 1871 (1288) tarihli Tiryal Hanım Çeşmesi gayet sade görünümlü olmasına rağmen, 14 paftalık ta'lik kitâbesi nispeten büyük ve gösterişli bir kitâbedir. Kasımpaşa'daki 1892 (1310) tarihli Abdi Kaptan Sebili'ndeki celif sülüs "ve ce'alnâ..." âyeti ve diğer sülüs kitâbesi akıcı yazısıyla göze çarpmaktadır.

XIX. yüzyılın diğer dikkate değer çeşme kitâbeleri şöyle sıralanabilir: Bağdat Caddesi'ndeki 1800 (1215) tarihli Selâmi Çeşme'nin hacmine nispetle büyükçe olan, Sultan II. Mahmud tuğralı ve 16 paftalık ta'lik kitâbesi, Harem civarındaki 1802 (1217) tarihli III. Selim Han Çeşmesi'nin 10 paftalık ta'lik kitâbesi, Arnavutköy-Etiler kavşağındaki 1804 (1219) tarihli Beyhan Sultan Çeşmesi'nin tuğralı ve 12 pafta halindeki ta'lik kitâbesi, Küçüksu Kasrı yanındaki 1806 (1221) tarihli Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Kasımpaşa'daki 1807 (1222) tarihli Fesahat Usta Çeşmesi'nin üç satırlık celif sülüs kitâbesi, Eyüp'teki 1808 (1223) tarihli Alemdar Mustafa Paşa Çeşmesi'nin 8 paftalık ta'lik kitâbesi, Fatih'teki 1811 (1226) tarihli Seyyid Halil Ağa Çeşmesi'nin celif sülüs ve ta'lik kitâbeleri, Karacaahmet Mezarlığı yanındaki 1811 (1226) tarihli Hafız İsa Ağa Çeşmesi'nin Mustafa Râkım Efendi tarafından ta'lik hattıyla yazılmış olan 35 paftalık oldukça büyük kitâbesi, Sarıyer'deki 1813 (1228) tarihli Ahmed Kâmilî Efendi Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi, Kireçburnu'ndaki 1814 (1230) tarihli Mahmud Han Çeşmesi'nin II. Mahmud Han tuğrası bir hali tahrir olmuş vaziyetteki 20 paftalık ta'lik kitâbesi, Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan, Kocamustafapaşa'daki 1817 (1233) tarihli Çavuşbaşı Ali Ağa Çeşmesi'nin bir madalyon içindeki Mâşâallah yazısı altında yer alan 12 pafta halindeki celif sülüs kitâbesi, Çavuşdere'deki 1817 (1233) tarihli Ümmü Gülsüm Hanım Çeşmesi'nin celif sülüs istifli " 'aynen yeşrabü bihâ..." ayetinden başka "Mâşâallah, Bismillah, es-Sâkî" yazılı ve ayrıca ta'lik hatlı kitâbeleri, Gedikpaşa'daki 1819 (1235) tarihli II. Mahmud Çeşmesi'nin ortasında tuğra bulunan ve iki tarafında 5'er paftadan oluşan ta'lik kitâbesi, Divanyolu'ndaki 1819 (1235) tarihli Cevrî Usta Çeşmesi ve Sebili'nin ta'lik kitâbesi, Topkapı'daki 1819 (1235) tarihli Takkeci İbrahim Ağa Camii Çeşmesi'nin II. Mahmud

Han tuğrası altındaki ta'lik kitâbesi, Üsküdar'daki 1822 (1238) tarihli Hâfız İsa Ağa Çeşmesi'nin 16 paftalık ta'lik kitâbesi, Çubuklu'daki 1822 (1238) tarihli Berberbaşı Ali Ağa Çeşmesi'nin II. Mahmud Han tuğrası altındaki 10 paftalık ta'lik kitâbesi, Üsküdar'daki 1824 (1240) tarihli İhsaniye Çeşmesi'nin celif sülüs istifli "ve ce'alnâ..." ayetinin yazılı olduğu kitâbesi, Çengelköy'deki 1825 (1241) tarihli Haticé Hanım ve Mustafa Tahir Efendi Çeşmeleri'nin celif sülüs kitâbeleri, Silivrikapı-Mevlânakapı arasındaki 1825 (1241) tarihli II. Mahmud Han Çeşmesi'nin tuğralı ve 10 paftalık kitâbesi, Küçüksaray'daki tarihi belli olmayan Hızır Bey Çeşmesi'nin Hattat Muhsinzade Abdullah Efendi (1832-1894) ketebeli güzel bir celif sülüs ile "ve şekâhüm..." âyeti yazılı olan kitabesi (Fotoğraf 27).

Beyazıt'taki 1828 (1244) tarihli II. Mahmud Han Çeşmesi'nin tuğralı ve 8 pafta halindeki ta'lik kitâbesi, Silivri'deki 1828 (1244) tarihli Selimpaşa Çeşmesi'nin 6 paftalık ta'lik kitâbesi, Bostancı'daki 1831 (1247) tarihli II. Mahmud Han Çeşmesi'nin tuğralı, ay yıldızlı, ta'lik ve celif sülüs kitâbeleri, Bostancı'daki 1839 (1247) tarihli II. Mahmud Çeşmesi'nin tuğralı ve 10 pafta halinde olan ta'lik kitâbesi, Beşiktaş'taki 1836 (1252) tarihli Ali Bey (Cihannüma) Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Kanlıca'daki 1837 (1253) tarihli Kavacık Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Nişanca'daki 1838 (1254) tarihli Mihrimah Sultan Çeşmesi'nin II. Mahmud Han tuğralı ve 16 paftalı ta'lik kitâbesi, Maçka'daki 1839 (1255) tarihli Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi'nin 10 pafta halindeki ta'lik kitâbesi, Selimiye Kışlası'ndaki 1841 (1257) tarihli Beylik Çeşmesi'nin 16 paftalık ta'lik kitâbesi, Yeşilköy'deki 1842 (1258) tarihli Abdülmecid Han Çeşmesi'nin 35 pafta halinde ve ketebeli olan ta'lik kitâbesi, Acıbadem Yolu'ndaki 1844 (1260) tarihli Baba Oğul Çeşmesi'nin 10 paftalık sülüs kitâbesi, Fındıkzade'deki 1845 (1261) tarihli Abdülmecid Han Çeşmesi'nin tuğralı ve 10 paftalık ta'lik kitâbesi, Kadıköy'deki 1845 (1261) tarihli Hasan Rıza Paşa Çeşmesi'nde yer alan oklu celif sülüs Besmele ve sin harfinin keşidesi üstüne yazılmış "ve ce'alnâ..." âyetiyle ender bir örnek sayabileceğimiz kitâbe, Azapkapı'daki 1846 (1263) tarihli Mustafa Paşa Sebili'nin ta'lik kitâbesi, Galata'daki 1846 (1263) tarihli Adile Sultan Şadırvanı'nın Abdülmecid Han tuğralı ve 16 paftalık ta'lik kitâbesi, Cerrahpaşa'daki 1846 (1263) tarihli Besim Ağa Çeşmesi'nin Abdülmecid Han tuğrası altındaki ta'lik kitâbesi, Üsküdar'daki 1855 (1272) tarihli Aziz Mahmud Hüdâî Çeşmesi'nin celif sülüs "ve mine'l-mâi..." âyetinin altına kademeli olarak genişleyen satırlar halindeki ta'lik kitâbesi de önemlidir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki, estetik gelişim bakımından dikkate değer kitâbeler ise şunlardır: Topkapı Mezarlığı duvarındaki 1850 (1267) tarihli Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi'nin 20 paftalık ta'lik kitâbesi, Fatih'teki 1860 (1277) tarihli Eyüpzade Şükrü Bey Çeşmesi'nin güzel bir şekilde istiflenmiş Mâşâallah yazısıyla birlikte 12 paftalık ta'lik kitâbesi, Karagümrük'teki 1862 (1279) tarihli Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi'nin tuğralı ve celif sülüs

kitâbesi, Çengelköy'deki 1863 (1279) tarihli Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi'nin II. Mahmud Han tuğralı ta'lik kitâbesi, Yakacık'taki 1868 (1285) tarihli Zeynep Hanım Çeşmesi'nin 10 satırlık sülüs kitâbesi, Paşa Limanı Caddesi'ndeki 1874 (1291) tarihli Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi'nin 14 paftalık ta'lik kitâbesi, Anadolu Kavağı'ndaki 1875 (1292) tarihli Ahmed Bey Çeşmesi'nin ta'lik kitâbesi, Cağaloğlu'ndaki 1879 (1297) tarihli Ahmed Kethüda Çeşmesi'nin 12 paftalık ta'lik kitâbesi, Fatih'teki 1895 (1313) tarihli Ahmed Hulusi Paşa Çeşmesi'nin 4 satırlık ta'lik kitâbesi altında yer alan ve işlek yazılarıyla dikkat çeken “ve sekâhüm...”, “ve ce'alnâ...”, “ ‘aynen fihâ...” âyetleri, Silivrikapı'daki 1895 (1313) tarihli Perestû Kadın Çeşmesi'nin sülüs kitâbesi, Kadıga'daki 1896 (1314) tarihli Kasapbaşı Mehmed Ağa Çeşmesi'nin Hattat Ali(?) Efendi ketebeli ve istifli 6 büyük paftadan ibâret olan celif sülüs kitâbesi.

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Sultan II. Abdülhamid'e hediye etmek üzere Almanya'da yaptırdığı ve 1901'de Sultanahmet Meydanı'na monte edilen Alman Çeşmesi'nin kemerleri içine celif sülüs ile yazılmış manzum kitâbenin hattatı Mehmed İzzet Efendi (1841-1903)'dir. İmparator'un “manzûmeyi yazan” a verilmek üzere ihda ettiği kıymetli bir yüzüğü, manzumenin sahibi Giritli Muhtar Efendi'ye verdikleri için manzumenin hattatı olan İzzet Efendi'nin pek mükedder olduğu rivayet edilmektedir (İnal 1955: 166). Yay şeklindeki satırlara dizilen bu manzumeyi İzzet Efendi gayet akıcı bir şekilde yazmış ve satırın eğriliğini adeta hiç hissettirmeden kelimeleri istiflemiştir (Fotoğraf 28).

Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhı'ndaki 1906 (1324) tarihli Hamidiye Çeşmesi kitâbesi yedi satırdan ibâret olup güzel ve akıcı bir celif ta'lik ile yazılmıştır (Fotoğraf 29). Çengelköy'deki 1907 (1325) tarihli Bekâr Deresi Çeşmesi üzerinde yer alan “ve ce'alnâ...” ayetinin istiflendiği alan, Ömer Vasfi Efendi (ö. 1928)'nin yazdığı Taksim Maksemi Çeşmesi'ndeki aynı ayetin istiflendiği alan ile benzerlik göstermektedir. İki yazı arasında, sadece bazı terkip farklılıkları vardır.

Üsküdar'daki 1907 (1325) tarihli Ahmed Şâkir Efendi Çeşmesi'nin kitâbesinde güzel bir şekilde yazılmış “ve sekâhüm...” âyeti ve altında da rık'a hattıyla hayrat sahibinin ismi zikredilmiştir.

İlk şekliyle 1663 (1074) yılında Sultan IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılan Yeni Cami Çeşme ve Sëbili'nin çini üzerindeki kitâbesi, çeşmenin XX. yüzyıl başlarında yanması sebebiyle Hattat Sami Efendi (1838-1912) tarafından 1907'de yeniden tasarlanmıştır (Fotoğraf 30-31). Asırlardır en kâmil ve en zarif tezahürüne kavuşma hasretiyle tekâmül seyrini sürdüren celif yazıya kıvamını bulduran bu büyük hattat, bahis mevzu olan sebilin tarih kitâbesini öyle bir zamanda yazmıştır ki; bütün şartlar bu tekâmül için tevâfuk etmiştir. Zira, o âna kadar hem hat sanatının nefaset zirvesine ramak kalmıştı hem de çok titiz ve mahir bir hattat olan Sami Efendi'nin sanat hayatı kemale ermişti. Şartlar böylesine olgunlaşınca, hat neveleri içinde ideal kıvamına en geç kavuşan celif yazının olgunlaşması da kaçınılmaz olmuştur. Yeni Cami

Sebili kitâbesinin Sami Efendi cihetiyle dikkatleri çeken bir diğere hususiyeti, hattatın celi sülüsle yazdığı tek tarih kitâbesi olmasıdır. Sami Efendi'nin, estetik kıymet bakımından başta levhalar ve ardından mezartaşı kitâbeleri olmak üzere pek çok eseri bulunmakla beraber, diğere kitâbeleri daima celi ta'lik hattıyla yazdığı halde adı geöen sebilde celi sülüs ile yazmış olması ayrıca zikredilmeye değer bir farklılıktır (Derman 1986: 15).

Sami Efendi'nin olgunluk devresine ait olduğunu ifade ettiğimiz bu nadide kitâbe üzerinde hakikaten o derece titizlikle çalışılmış bir vaziyettedir ki; celi sülüs yazmak isteyen bütün hattatlar o tarihten bugüne kadar, istifleyecekleri her celi sülüs yazı için bahse konu kitâbeyi yeniden tetkike ihtiyaç duymuşlardır. Nitekim bu kitâbenin kalıplarından Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer (1873-1946), Ömer Vasfi (1880-1928), Neyzen Emin Yazıcı (1883-1945), Mâcid Ayrıl (1891-1961), Halim Özyazıcı (1898-1964)ve Hâmid Aytaç (1891-1982) gibi büyük hattatların istifade ettikleri nakledilmektedir. Bu hattatlardan husûsen son üç ismin, Necmeddin Okyay (1883-1976) delâletiyle bu kitâbe kalıplarından elde ettikleri feyzi yeri geldikçe itiraf ettiklerini M. Uğur Derman ifade etmektedir (Derman 1986: 16).

Soğukçeşme-Sultanahmet hattındaki 1911 (1330) tarihli Ayasofya Üç Yüz-lü Çeşmesi'nin yan yüzlerinde celi sülüs ile "ve ce'alnâ..." ayrıca "ve sekâhüm..." âyetleri mevcut olup yazıların zemini ördekbaşı yeşili iken yazılar altın varaklıdır. Aynı şekilde varaklı olan Eminönü'nde Gülhane Parkı içindeki 1911 (1329) tarihli çeşmenin ta'lik kitâbesi âhenkli bir görünüşe sahiptir (Fotoğraf 32).

Ömer Vasfi Efendi (ö. 1928)'nin Taksim Maksemi Çeşmesi (1732) alınlığına 1915 (1333) yılında yazdığı "ve ce'alnâ..." âyeti celi sülüsle yazılmış âhenkli ve dikkat çekici bir istiftir. (Fotoğraf 33). Sultanhamam Birinci Vakıf Hanı (1918) üzerindeki çeşmede yer alan, Ömer Vasfi Efendi'nin kardeşi Neyzen Mehmed Emin Efendi (1883-1945) hattıyla yazılmış olan celi sülüs " 'aynen yeşrabü bihâ 'ibâdullahi yüfeccirünehâ tefcîrâ" âyeti, son derece muntazam ve âhenkli istifiyle, tekâmüle erişmiş harf estetiğiyle, Türk hat sanatı tarihinin hâfizalardan silinmesi zor yazılarındanır (Fotoğraf 34).

Erenköy'deki 1922 (1341) tarihli İstasyon Çeşmesi'nin 12 paftalık ta'lik kitâbesi üzerindeki madalyonun içerisine, Hattat Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer tarafından gayet âhenkli bir şekilde istiflenmiş olan "ve ce'alnâ..." âyeti hâkkedilmiştir. Emirgân civarındaki 1922 (1341) tarihli Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi'nin ta'lik ve celi sülüs hatlarıyla yazılmış kitâbeleri mevcuttur.

XX. yüzyılın başına ait olmasına, yani hat estetiğinin en olgun çağına ait olmasına rağmen, dönemine göre vasatın bile altında sayılan kitâbeler de mevcuttur. Üstelik bunlardan bazıları padişah çeşmesine aittir. Meselâ Büyükçekmece'deki 1900 (1318) tarihli II. Abdülhamid Çeşmesi'nin celi sülüs kitâbesidir.

Su mimarisi yazılarına, İstanbul dışındaki önemli şehirlerde de sıkça karşılaşılmıştır. Selçuklu veya Osmanlı dönemlerinde pâyitahtlık yapmış olan büyük merkezlerde bu eserlerin daha yoğun olduğu âşikârdır. Bursa'da Emir Sultan Camii'ne giden yolun solundaki çeşmenin üstünde bulunan ve XVIII. yüzyılın önemli hattatlarından Beşir Ağa (ö.1752)'nin yazdığı celif sülûs kitâbe de gerek yazı yoğunluğu gerekse insicamlı ve sağlam harfleriyle, Bursa'daki dikkat çekici kitâbelerdendir.

Bir celif yazı müzesi olarak da tanımlanan Bursa Ulu Camii (1399)'nin Şefik Bey (1820-1880) ve Abdülfettah Efendi (1815-1896) tarafından yenilenen yazıları içindeki celif sülûs yazılardan biri, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerinde geçen "cennatin tecrî min tahtihe'l-enhâr" âyet-i kerîmesidir. Cami içinde bulunan havuzlu şadırvanın yanındaki ayağa kırmızı renkle yazılmış olan bu âyet, çok heybetli bir "kâlallâhü'l-Melikü's-Settar" ibâresinin içinde, celif olmasına rağmen sülûs gibi görünmektedir (Fotoğraf 35). "Melik ve Settâr olan Allah buyurdu ki: Orada, içinde ırmaklar akan cennetler vardır" mealindeki bu ibârenin anlam bakımından şadırvanla ilişkisi açıktır.

Selçuklu ve Osmanlı devirlerinden kalma pek çok tarihî eseri bünyesinde taşıyan Konya'da da çok sayıda su yapısı ve bunların kitâbeleri mevcuttur. Selçuklu hükümdarları ve vezirlerinden başka, meselâ Yavuz Sultan Selim, Sultan II. Selim, Sultan Abdülaziz gibi isimler Konya'ya kalıcı eserler bırakan Osmanlı padişahlarındandır.

Selçuklu devrinden günümüze yetişmiş tek sebil olan (Önder 1955: 27) Sahip Ata Camii taçkapısının iki tarafındaki sebilin nişleri üstünde panolar içerisinde Selçuklu celif sülûsüyle "ve sekâhüm..." âyeti yazılıdır (Fotoğraf 36). Dönemin yazı özelliklerinden sayılan istif yoğunluğu, zülfelerin özel şekli, harf bün-yeleri ve birleşimleri bu kitâbede de görülmektedir (Özkafa 2006: 174-175).

Yavuz Sultan Selim, İran Seferi esnasında Konya'dan geçerken Mevlâna müzesini de ziyaret etmiş, türbe kubbelerine kurşun döktürüp başka bazı hizmetler yapmıştır. Bunlardan biri de şehre 20 km uzaklıktaki Dutlu suyunu getirtmesidir. Yavuz Sultan Selim'in bu önemli şehirde yaptırdığı çeşme ve şadırvanlar da vardır. (Önder 1955: 11). Nitekim, Mevlâna Dergâhı avlusundaki şadırvanın kitâbesinde Yavuz Sultan Selim'in emriyle Dutlu pınarından getirilen bu suyun 1512 (918) tarihinde akıtıldığı yazmaktadır. Bazı öncü araştırmacılar kitâbedeki yazı çeşitlerinin rik'a olduğunu şehven kaydetmişse de (Önder 1955: 33), yine bazı araştırmacıların yerinde tespitleriyle, iki kitâbeden üstteki celif ta'lik, alttaki sülûs hatlarıyla yazılmıştır (Konyalı 1997: 1018). Bununla birlikte, aslında celif sayılan ve nispeten kalın ağızlı kalemle yazılıp harf ölçüleri de hat sanatında kısmen farklı olan kitâbe yazıları için, kaynakların büyük çoğunluğunda celif kelimesi kullanılmaksızın sadece "sülûs" veya sadece "ta'lik" gibi tanımlamalar kullanılmıştır.

Konya'da, üstünde padişah ismi taşıyan iki çeşme kitâbesinden biri Mevlâna Dergâhı avlusundaki bahsi geçen şadırvanın kitâbesidir; diğeri ise Şems

Türbe ve Camii kuzeyindeki Yavuz Selim Çeşmesi'dir (Konyalı: 1017). Şems Mahallesi'nde Şems Türbesi kuzeyindeki köşede bulunan Yavuz Selim Çeşmesi 1519 (926) tarihli olup Yavuz Sultan Selim'in emriyle yaptırılmıştır (Fotoğraf 37). Sülüs hattıyla Arapça olarak yazılan kitâbede meâlen "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Sultan oğlu Sultan Sultanü'l-Muazzam Bâyezid oğlu Şah Selim Han (Allah yardımcılarını aziz eylesin) bu çeşmenin imarını emretti. Sene 926" yazılıdır.

Konya Alâaddin Tepesi'nde yer alan, Çayırbağı suyunun Konya Valisi Ferid Paşa tarafından getirilmesi ile yaptırılan 1902 (1320) tarihli Su Depoşu'nun celi ta'lik kitâbesi Edirnekapılı Ali tarafından mermer üzerine güzel bir şekilde hâkkedilmiş vaziyettedir. Bu kitâbede ustanın adının da yer alması önemli bir hususiyettir. Kitâbenin, II. Abdülhamid'in adının geçtiği "Şeh-i sahib kerem âlf himem Abdülhamid Han kim" şeklindeki ilk mısraında yer alan "Abdülhamid Han" kelimeleri Meşrutiyet inkılabından sonra kazınarak tahrip edilmiştir (Fotoğraf 38). Ayrıca kitâbenin üzerinde yer alan padişah tuğrası da tamamen kazınmıştır (Konyalı 1997: 991).

SONUÇ

Türk su mimarisinden kayda değer örneklerin incelendiği bu araştırma sonucunda; su yapılarının nerdeyse tamamında, eserin bânîsi, inşâ veya tamir tarihi, ustası gibi bilgileri ihtiva eden bir kitâbe ve/veya su ile, Allah yolunda verilen sadaka ile ilgili âyet-i kerîme ya da hadîs-i şerîflerin yazılı olduğu bir kitâbenin mevcut olduğu anlaşılmıştır. Bu kitâbeler hem tarihe ışık tutmaktadır hem de yazı özellikleriyle hat sanatının gelişim serüvenini sergilemektedir. Meşhur hattatlar tarafından yazılan ve ustalıklı taşa ya da mermere hâkkedilen kitâbe yazıları, aynı zamanda, hüsni hat sanatıyla meşgul olan kimselerin taklit ederek, örnek alarak kendilerini geliştirebilecekleri birer şaheser mahiyetindedir. Tabii ki estetik bakımdan dikkat çekici olan kitâbelerde hattatlar kadar taş ya da mermer ustalarının da önemi büyüktür. Ancak ne yazık ki kitâbelerin büyük çoğunluğunda hattat imzası yer almamakla birlikte hakkâk imzasına hiç rastlanmamıştır.

Taş ya da mermer malzemeyle inşâ edilen su yapılarındaki kitâbelerde en çok tercih edilen yazı türleri celi sülüs, sülüs, ta'lik ve celi ta'lik olmuştur. Bazı kitâbelerin küçük olması sebebiyle yazıların tam ma'nasıyla celi olarak vasıflandırılması zordur. İncelenen yapılardaki (celî) ta'lik kitâbe sayısı, (celî) sülüs kitâbe sayısından çok daha fazladır. Harekesiz bir yazı olduğu için taşa ve mermere nispeten kolay hâkkedilen ta'lik yazıda sadeliğin, keşîdelerle desteklenen akıcılığın ön planda olması ve yukarıdan aşağıya doğru süzülüp geliyormuşçasına yazılan harfler ile suyun seyyâliyeti arasında bağlantı kurulması, kitâbelerde bu yazı çeşidinin daha çok tercih edilmiş olmasının başlıca sebepleri olarak düşünülebilir.

Kitâbeler, taş ya da genellikle mermere hâkkedilmiş olup, çoğunlukla ze-

min oyma tekniği kullanılmıştır. İstisnai olarak yazının oyulduğu ve zeminin yük-sekte bırakıldığı kitâbeler de vardır.

Özellikle XIX. yüzyıldan sonraki kitâbelerde zeminler ördekbaşı yeşiliyle renklendirilmiş ve yazılara altın varak uygulanmışken pek çok kitâbe de sade bırakılmıştır. Renklendirme, yazının daha iyi fark edilmesini ve bütün olarak ki-tâbenin daha dikkat çekici görünmesini temin etmek için tercih edilen bir yön-temdir.

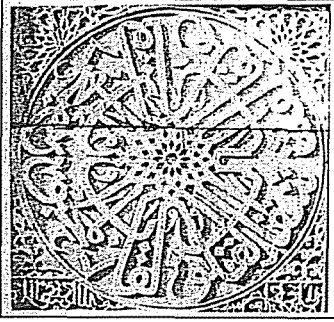
Su yapılarının, birçoğu manzum olan kitâbelerinde en meşhur hattatların imzalarına rastlamak mümkündür. Hattat Sami Efendi (1838-1912)'nin tecdüden yazdığı Yeni Cami Sebili kitâbesi, celf sülüsün ulaştığı bir zirve noktası olarak, sadece su mimarisi kapsamında değil bütün Türk mimari eserlerindeki yazıları düşünülüğünde bile hem hattatların en çok örnek aldıkları hem de istif âhengi ve harf olgunluğu itibarıyla sanatseverlerin hayranlıkla seyrettikleri celf yazıları üzerinde taşımaktadır.

Kaynaklar:

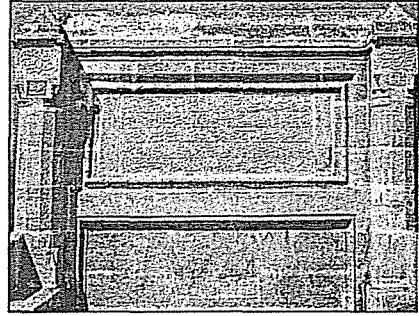
- » ALPARSLAN, Ali; "Mimârî Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi", Boğaziçi Üniversitesi (Beşeri Bilimler) Dergisi, c. IV-V, 1976-1977, S. 1-14.
- » ALPARSLAN, Ali; Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul 1999.
- » ASLANAPA, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 2004.
- » AYNUR, Hatice ve Hakan Karateke; III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1995.
- » BARIŞTA, H. Örcün; "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Çeşmeleri Arasında Eyüpsultan Çeşmelerinin Yeri", VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler (7-9 Mayıs 2004), İstanbul 2004, s.74-83.
- » _____; İstanbul Çeşmeleri: Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, Ankara 1995.
- » _____; İstanbul Çeşmeleri: Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi, İstanbul 1993.
- » _____; İstanbul Çeşmeleri: Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi, Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi, Taksim Maksemindeki I. Mahmud Çeşmesi, Ankara 1993.
- » BERK, Süleyman; Hattat Mustafa Râkım Efendi, İstanbul 2003.
- » BERK, Süleyman; "Azapkapı Saliha Sultan Çeşme ve Sebili", El Sanatları, Sayı 3, 2007, s. 48-53.
- » _____; "Nusretiye Camii Yazıları", El Sanatları, Sayı 5, 2008, s. 94-101.
- » _____; Hat Sanatı, İstanbul ts.
- » ÇEÇEN, Kâzım; Mimar Sinan ve Kırkçeşme Suları, İstanbul, 1988.
- » ÇULPAN, Cevdet; Türk Taş Köprüleri, Ankara 2002.
- » DERMEN, M. Uğur; "Büyük Bir Hat Sanatkârimız: Sami Efendi", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 5, 1969, s. 4-10.
- » DERMEN, M. Uğur; "Yeni Cami Sebiline Kitâbesi", Lâle, Sayı 4, İstanbul 1986, s. 14-17.
- » EGEMEN, Affan; İstanbul Çeşme ve Sebilleri, İstanbul, 1993.
- » ERTUĞ, Necdet (Ed.); İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyyatı, 3 cilt, İstanbul 2006.
- » EYİCE, Semavi; "Çeşme", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 8, İstanbul 1993, s. 277-287.
- » GÜNÜÇ, Fevzi; "Anadolu Selçuklu Dönemi Celf Sülüs Yazısının Beylik Dönemine Etkileri" Hat ve Tezhip Sanatı (Ed. A. Rıza Özcan), Ankara 2009, s. 47-57.
- » HASKAN, M. Nermi; Eyüplü Hattatlar, İstanbul 2004.
- » HEYET, Fatih Camileri ve Diğer Tarihî Eserler, İstanbul, 1991.
- » İHTİYAR, Zafer; Bursa Ulu Cami (Bir Hüsni Hat Sergisi), İstanbul 2006.
- » İLTER, Fügen; Anadolu'da Türk Köprüleri, Ankara, 1978.
- » İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal; Son Hattatlar, İstanbul 1955.
- » KONYALI, İ. Hakkı; Konya Tarihi, Konya 1997.
- » ÖNDER, Mehmet; Konya Çeşme ve Şadırvanları, Konya 1955.
- » ÖNGE, Yılmaz; Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara 1997.
- » ÖZKAFA, Fatih; "Konya Sahib Ata Camii Taç Kapısı'ndaki Yazı ve Süslemelerde Tasarım An-

layışı", Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, Bildiriler, cilt I, İzmir 2006, s. 170-177.

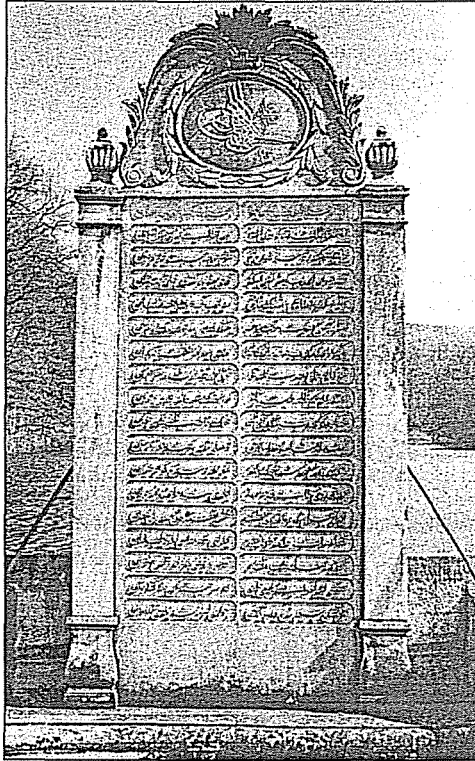
- » PİLEHVARIAN, Nuran Kara vd.; Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, İstanbul 2000.
- » SCHICK, I. Cemil, "Preface" M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı (Ed. I. C. Schick), İstanbul 2000, s. 1-17.
- » SERİN, Muhittin; Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 1999.
- » SÜLÜN, Murat; Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü, İstanbul 2006.
- » TANIŞIK, İ. Hilmi; İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1943.
- » UĞUR, M. Ferit ve M. Mesut Koman; Selçuk Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri, İstanbul 1934.

Fotoğraf 1. Geyve II. Bayezid Köprüsü kitabesi (Çolpan)

Fotoğraf 2. B.Çekmece Köprüsü kitabesi (Alparslan)

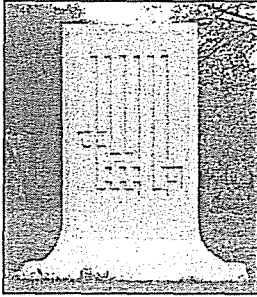
Fotoğraf 3. Kirazlıbent kitabesi (Çeçen)

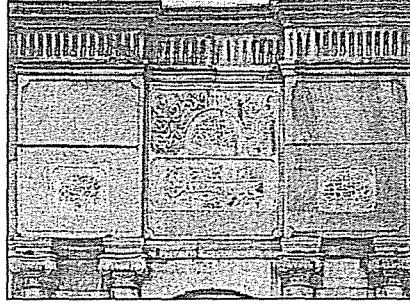
Fotoğraf 4. Eğrikapı Maksemi kitâbesi (Çeçen)

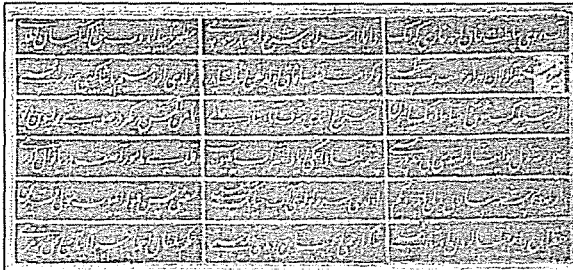
Fotoğraf 5. Meriç Köprüsü kitabesi (Schick)

Fotoğraf 6. Boğaziçi Köprüsü kitâbesi (Sülün)

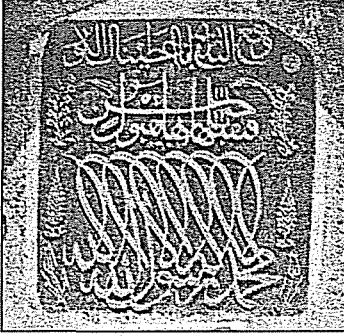
Fotoğraf 7. Cerrahpaşa Oğlanlar Tekkesi Sebili (Sülün)

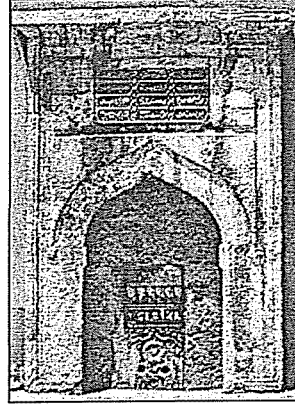
Fotoğraf 8. Üsküdar III. Ahmed Çeşmesi kitâbesi (F. Özkafa arşivi)

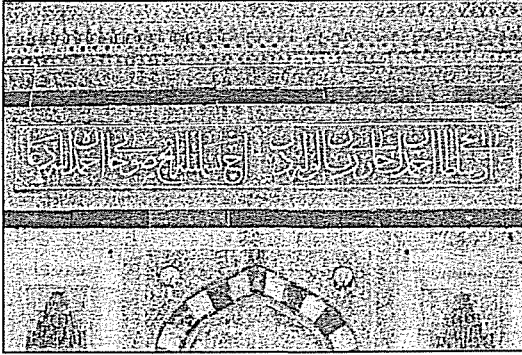
Fotoğraf 9. Üsküdar III. Ahmed Çeşmesi kitâbesi (F. Özkafa arşivi)

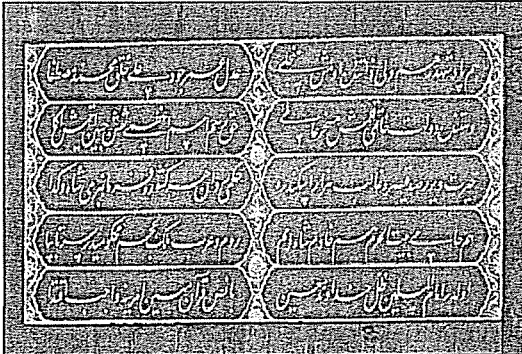
Fotoğraf 10. Uşşâki Çeşmesi kitâbesi (Heyet)

Fotoğraf 13. Feyzullah Efendi Çeşmesi kitâbesi

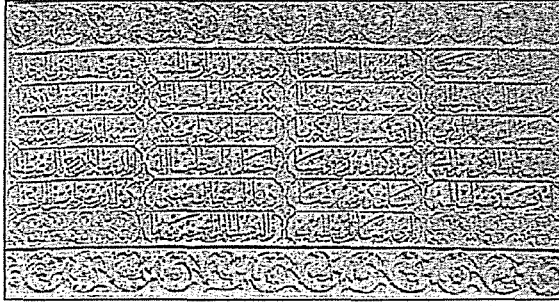
Fotoğraf 11. Topkapı III. Ahmed Çeşmesi kitâbesi (F. Özkafa arşivi)

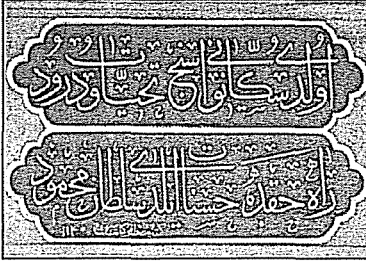
Fotoğraf 12. Topkapı III. Ahmed Çeşmesi kitâbesi (F. Özkafa arşivi)

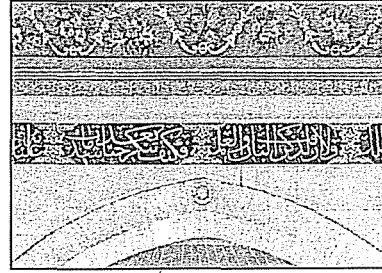
Fotoğraf 14. Ortaköy İbrahim Paşa Çeşmesi kitabesi (Pilehvarian)

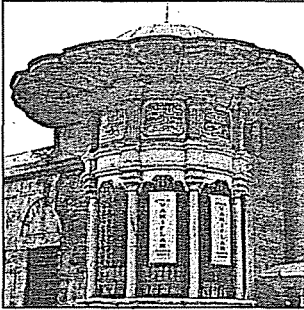
Fotoğraf 15. Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi kitabesi (Barışta)

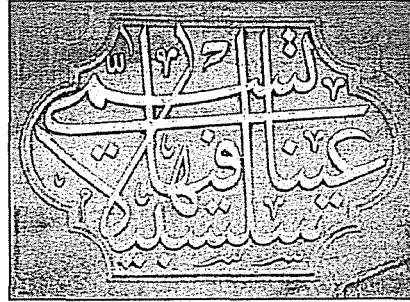
Fotoğraf 16. Tophane Çeşmesi kitabesi (F. Özkafa arşivi)

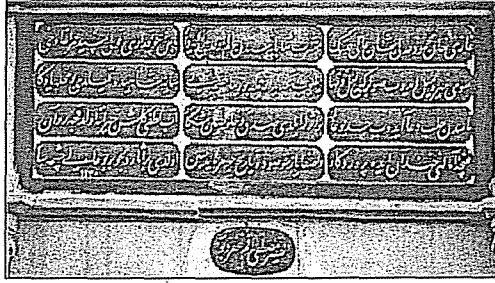
Fotoğraf 17. Ayasofya Şadırvanı kitabesi (F. Özkafa arşivi)

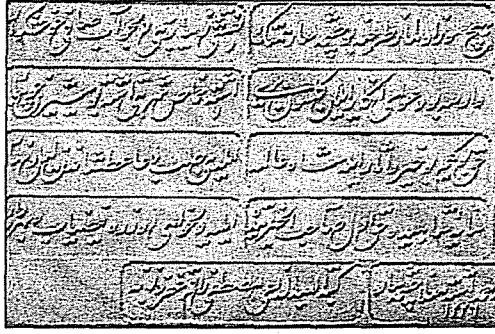
Fotoğraf 18. Lâleli Sebili (F. Özkafa arşivi)

Fotoğraf 19. Şanîzade Çeşmesi kitabesi (Berk)

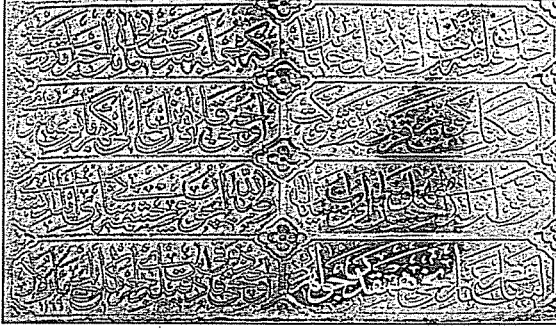
Fotoğraf 20. Başçuhadar Ömer Ağa Çeşmesi kitâbesi (Berk)

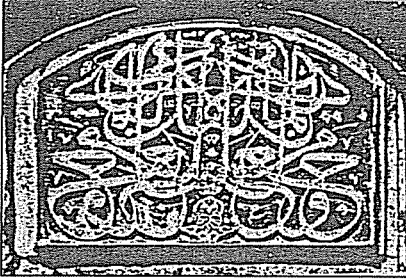
Fotoğraf 21. Miskinler Çeşmesi kitâbesinden detay (Berk)

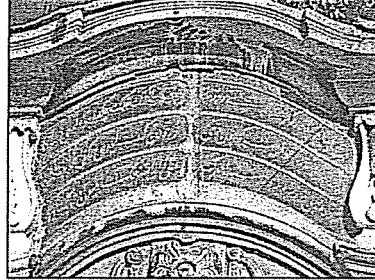
Fotoğraf 22. Emirgân I. Abdülhamid Çeşmesi kitâbesi (Haskan)

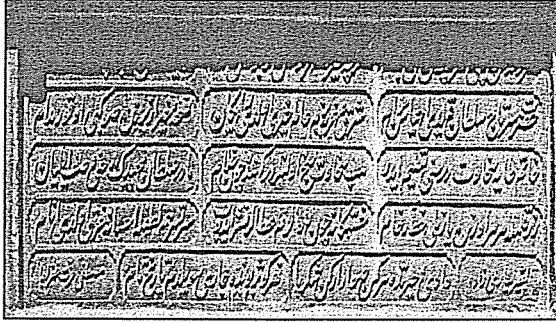
Fotoğraf 23. Zevkî Kadın Çeşmesi kitâbesi (Berk)

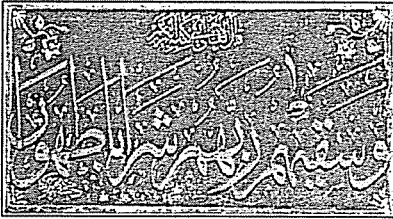
Fotoğraf 24. Nakşidil Türbesi İmaret Çeşmesi (Berk)

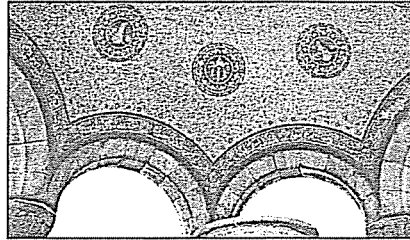
Fotoğraf 25. Nusretiye Camii Sebili kitâbesi (F. Özkafa arşivi)

Fotoğraf 26. Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi kitâbesi (Pilehvarian)

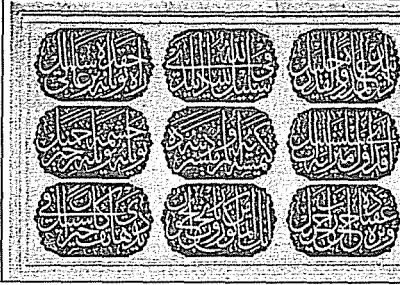
Fotoğraf 27. Hızırbey Çeşmesi kitâbesi (Ertuğ)

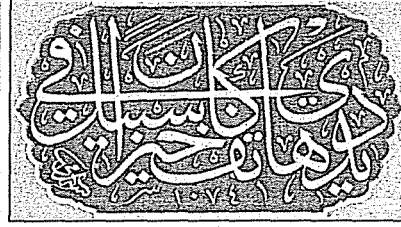
Fotoğraf 28. Alman Çeşmesi kitâbesi (F. Özkafa arşivi)

Fotoğraf 29. Yahya Efendi Çeşmesi kitabesi (Ertuğ)

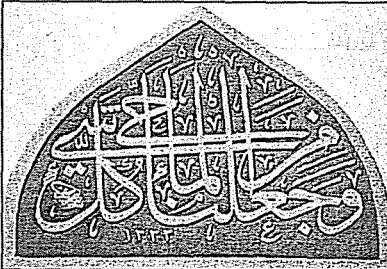
Fotoğraf 30. Yeni Cami Sebili kitabesinden detay (F. Özkafa arşivi)

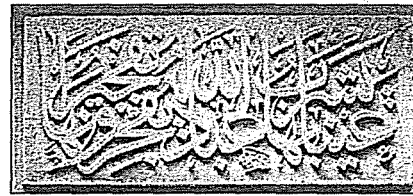
Fotoğraf 31. Yeni Cami Sebili kitabesinden detay (F. Özkafa arşivi)

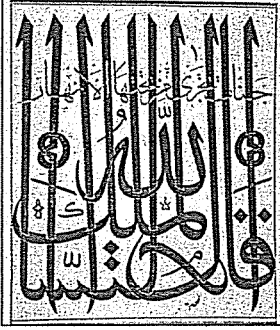
Fotoğraf 32. Gülhane Parkı Çeşmesi kitabesi (Ertuğ)

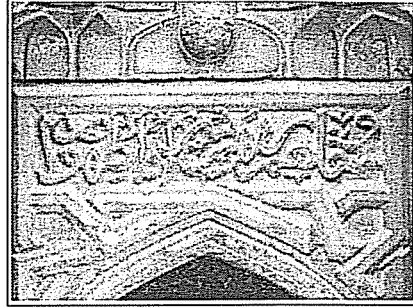
Fotoğraf 33. Taksim Maksemi kitabesi (Berk)

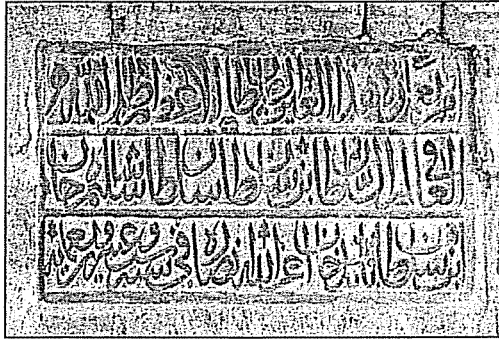
Fotoğraf 34. Birinci Vakıf Hanı Çeşmesi kitabesi (M. Özçay arşivi)

Fotoğraf 35. Bursa Ulu Camii'nden bir âyet (F. Özkafo arşivi)

Fotoğraf 36. Sahip Ata Camii Sebili kitabesi (F. Özkafo arşivi)

Fotoğraf 37. Yavuz Selim Çeşmesi kitâbesi (F. Özkafo arşivi)

Fotoğraf 38. Alâaddin Su Deposu kitâbesi (F. Özkafo arşivi)